

Сергій Сергєєв

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ЧЕРНІГІВСЬКОГО АРХІВУ У 20–30-Х РР. ХХ СТ.

DOI: 10.5281/zenodo.4018449

© С. Сергєєв, 2020. CC BY 4.0

***Метою** дослідження є вивчення матеріалів Державного архіву Чернігівської області стосовно історії колишнього будинку архієпископа, в якому за радянських часів розташовувалися приміщення місцевого архіву. **Методологічно** публікація побудована на основі аналітичного та статистичного методів. **Наукова новизна** даної статті полягає в тому, що вона вводить до наукового обігу раніше не опубліковані архівні джерела з історії Чернігівських архівних установ радянського періоду 20–30-х рр. ХХ ст. **Висновки.** Розбудова архівної справи у м. Чернігові відбувалася в досить важких умовах. Для потреб зберігання великого обсягу архівних матеріалів було виділено кілька споруд, що лише частково відповідали необхідним вимогам. У більшості приміщень спостерігалися вологість та пліснява, які псували фондові документи. Центральне керівництво майже повністю переклало питання фінансування архівів на місцеву владу, що, в свою чергу, явно позначалося на якості зберігання документів. Зокрема, відсутність потрібної охорони призвела до неодноразових крадіжок та проникнень в архівні будівлі. Низька заробітна плата відбивалася на кваліфікації співробітників, серед яких навіть не всі мали вищу освіту та фахову підготовку. Проблема слабкого рівня архівістів особливо загострилася у середині 1930-х рр., коли репресивний апарат сталінської системи запроваджував на повну потужність. Розпочалися пошуки «шкідників-троцькістів та ворогів народу», які супроводжувалися звільненнями й переслідуваннями старих, начебто «буржуазних» кадрів. Архівні співробітники мали збирати інформацію по періоду Громадянської війни, в тому числі про її учасників, що воювали проти радянської влади. Намагаючись подолати брак архівістів, центральна влада запровадила інституцію культробітників, робота яких полягала у допомозі процесам зберігання, вивчення, популяризації архівної справи серед робітників та колгоспників і базувалася на громадській безкоштовній основі. До радянських нововведень, що нібито підвищували ентузіазм та якість роботи, належало також запровадження соціалістичних змагань серед архівних установ.*

***Ключові слова:** Держістархів, культробітники, фондові матеріали, утильфонд, соціалістичне змагання, архівосховище, переобладнання споруд.*

Початком історії Державного архіву Чернігівської області можна вважати 1923 р., коли за Чернігівським губархівом було закріплено будинок колишнього дворянського зібрання (знищений під час Другої світової війни) та «дом Мазепи» (будинок Полкової канцелярії). Також для потреб архіву надали спеціальні архівні будинки колишнього окружного суду (сучасна споруда Служби Безпеки України у Чернігівській області) та консисторії (на території Єлецького монастиря, знищена під час Другої світової війни). У процесі ліквідації губернії всі будівлі в 1925 р. було передано до окружного архіву¹.

Збереження значної кількості документів потребувало додаткових площ, тому до складу краєзнавчого архіву м. Чернігова в 1924 р. було передано кілька будівель з відповідними вимогами щодо облаштування архівосховищ².

Через брак достатньої кількості приміщень для потреб інших державних уста-

¹ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 35.

² ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 103–108.

нов, уже починаючи з 1923 р., були спроби конфіскувати в архівного управління будинок колишнього дворянського зібрання для власного використання. На протидію подібним зазіханням, Чернігівська архітектурна комісія рішенням від 09.05.1927 р. ухвалила закріпити за крайархівом та окрархівом усі вищезазначені будівлі, а також звільнити для його потреб будинок колишнього казначейства³.

У 1927 р. до складу Чернігівського крайархіву входили наступні споруди:

1. У садибі колишнього дворянського зібрання двоповерховий будинок під залізним дахом.
2. Одноповерховий будинок.
3. Дві дровниці (сараї) дерев'яні.
4. Будинок Мазепи на Валю.
5. Двоповерхова будівля архівосховища колишнього окружного суду.
6. Споруда архівосховища колишньої Чернігівської консисторії в Єлецькому монастирі⁴.

Чернігівські архівні установи відчували проблеми з нестачею необхідної кількості відповідних приміщень для зберігання фондів колекцій. Основні споруди архіву були завантажені матеріалами, що являли велику цінність у плані історичної інформації. Для створення більш потужної архівної установи виникла потреба у додаткових приміщеннях, зокрема, будівлі колишньої консисторії (суміжна з будинком колишнього дворянського зібрання). Об'єднання окружного та краєзнавчого архівів дало б змогу створити т. зв. «архівне містечко», розташоване на відстані від житлових будинків та забезпечене від пожеж⁵.

На жаль, плани щодо залучення до Чернігівського архіву додаткових будівель залишилися лише на папері, хоча й розроблялися включно до 1941 р. Постанова Раднаргоспу УРСР від 10.10.1939 р. зобов'язувала виконком Чернігівської обласної ради передати у використання для потреб обласного архіву приміщення Спасо-Преображенського собору. Також виконком мав провести попередній ремонт церкви⁶.

Архів мав виконувати не лише функції збереження наявних документів. З метою посилення пропаганди щодо вивчення подій Громадянської війни (1917–1921 рр.), історії фабрик та заводів, у 1932 р. радянські органи влади рекомендували архівним установам підвищити увагу до відповідних ділянок роботи, зокрема, виявляти й збирати документи, в тому числі матеріали, що зберігалися у приватних зібраннях⁷.

Судячи із настанов влади відносно спогадів реальних учасників тих подій, керівництво країни ставило за мету не лише питання збереження історії. Архівні співробітники мали знаходити вищезазначених людей, свідків, членів їх родин та занотовувати інформацію з усіма біографічними даними. Це саме стосувалося також «колишніх учасників контрреволюційних банд часів громадянської війни». Мали бути висвітлені такі сторінки бойових дій, як білий рух, діяльність радянських ревкомів (революційних комітетів), партизанські дії тощо⁸. Цілком імовірно, що подібні матеріали згодом стали у нагоді репресивній машині для боротьби із «ворогами народу».

Центральна влада намагалася перекласти проблеми фінансування архівів на місцеві органи. До вересня 1931 р. у розпорядженні Чернігівського краєзнавчого історичного архіву продовжували залишатися п'ять будинків, ремонт приміщень яких, а також устаткування, обладнання електрикою, переміщення архівного матеріалу проводилося за рахунок міської ради⁹.

Станом на 1932 р. Чернігівський держістархів мав у розпорядженні такі приміщення: 1. Воздвиженська церква; 2. Катерининська церква (тепла і холодна);

³ ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 35.

⁴ ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 1.

⁵ ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 35.

⁶ ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 144. Арк. 2.

⁷ ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 2.

⁸ Там само. Арк. 3.

⁹ ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 78.

3. Архівосховище колишньої духовної консисторії; 4. Будинок Мазепи. Остаточні устаткованими з них були Воздвиженська церква, Катерининська тепла та Будинок Мазепи. До цього архів уже був змушений звільнити два величезні архівосховища: будинок колишнього дворянського зібрання й двоповерховий будинок архіву колишнього Окружного суду¹⁰.

Фінансування архівної справи на кінець 20-х рр. ХХ ст. відбивалося навіть на матеріальному становищі робітників установи. У 1929 р., начебто вже не в повенні голодні роки, Чернігівський крайовий історичний архів звертався до органів місцевої влади з проханням відпускати щодня для співробітників по 8 буханок хліба, оскільки в них стояти в черзі не було можливостей. Також було висловлено прохання про надання 5 кг цукру-піску¹¹.

Складнощі також позначалися на питаннях фахової підготовки архівних співробітників. За штатним розписом кількість архівістів становила 23 одиниці. Особові картки дають інформацію, що лише окремі робітники мали вищу освіту. Щодо спеціальної архівної підготовки, в цьому напрямку справи виглядали ще гірше. Лише кілька співробітників навчалися на курсах архівістів¹².

На середину 30-х років ситуація з кадрами дещо покращилася, оскільки в Чернігівському обласному історичному архіві почали працювати випускники Московського історичного архівного інституту, зокрема, директор Вострикова. Щоправда, жоден працівник не володів іноземною мовою. За етнічним складом переважну більшість співробітників становили українці¹³.

Обмежене фінансування відбивалося на кількості та якості працівників. Рівень їх підготовки продовжував залишатися незадовільним, оскільки не всі вони мали вищу освіту. Крім того, у розпалі боротьби з «ворогами народу», «троцькістами» та «шкідниками» спостерігалася постійна зміна керівного й штатного складу архіву. Низьку зарплату супроводжували важкі умови праці: робота проводилася у вологих, сирих, темних приміщеннях, були відсутні робочі кімнати. Серед сторожів спостерігалися випадки порушення дисципліни та пияцтва¹⁴.

Погане фінансування архівних установ загрозувало навіть збереженню матеріалів у прямому сенсі слова через відсутність належної системи охорони. У вересні 1927 р. до Чернігівського окружного виконкому було звернення щодо неодноразових спроб невідомих проникнути до будинку Мазепи. Через відсутність штатної охорони подібна небезпека загрозувала також і головному корпусу архіву, а саме приміщенням колишнього дворянського зібрання¹⁵.

Під загрозою пошкодження перебував значний обсяг фондів справ. Так, загальна кількість архівних матеріалів до початку Другої світової війни нараховувала 2005286 одиниць документів, а науково-історична довідкова бібліотека складалася із 100000 томів¹⁶.

Терор та переслідування, що охопили Радянський Союз у 30-х рр., позначилися також на діяльності Чернігівського архіву. Пошук «ворогів народу» не оминув і периферію.

Перевірка роботи Чернігівського архіву з боку Центрального архівного управління за 1934 р. установила, що керівництво установи ще й досі «не перебудувало методи відповідно до рішень XVII партійного з'їзду». Покладання керівників на «старого буржуазного спеціаліста Федоренка призвело до серйозного методологічного збочення та політично-шкідливих дій»¹⁷. Комісія визначила, що внутрішня робота не має чіткого розподілення, робітники не завжди уявляють свої обов'язки,

¹⁰ ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 94.

¹¹ ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 21, 27.

¹² ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 51–56, 92.

¹³ ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 151. Арк. 2–11.

¹⁴ ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 87. Арк. 6–8.

¹⁵ ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 21.

¹⁶ ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 167. Арк. 1–2.

¹⁷ ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 4.

також ішлося про те, що архів свого часу обслуговував «націоналістів та відвертих контрреволюціонерів». Отже, на подальше планувалося очищення від ворожих елементів, боротьба з «буржуазними тенденціями», перебудова роботи на основі рішень партії¹⁸.

Стан архівосховищ на цьому тлі теж виглядав далеко не в кращому світі, адже приміщення виявилися брудними, без належного обліку фондів. Комісія нагально рекомендувала якомога швидше перебудуватися на нові методи керівництва, усунувши від роботи «українських буржуазно-націоналістичних контрреволюційних істориків»¹⁹.

У подальшому ситуація лише погіршувалася. Протягом 1936–37 рр. із Чернігівського архіву було звільнено 7 співробітників, включно з директором – «ворогом народу». Решту було звинувачено у «троцкізмі, антисемітизмі, зв'язками з ворогами народу та притупленні революційної пильності»²⁰.

Плинність кадрів, через яку кожні 2 місяці звільнювалися групи робітників, пояснювалася поганим матеріальним забезпеченням, низьким рівнем зарплат тощо. Директор отримував 450 рублів; ставки наукових співробітників коливалися від 325 до 375 рублів. Найменше в країні Рад нараховували сторожам – 100 рублів та прибиральницям – 79 рублів²¹.

За розрахунками штат архівістів мав становити 33 робітники. Реально ж Чернігівський обласний архів налічував лише 25. Замість 4 одиниць наукових співробітників працювало тільки 2, старший та молодший²².

Центральні архівні установи надсилали інструкції на місця щодо правил збереження документів. Так, справи мали міститися в обгортках, аркуші – бути підшитими в порядку надходження. Документи підшивалися спеціальними нитками. Приміщення повинні були відповідати всім вимогам щодо збереження матеріалів²³.

Якщо в центральних архівах ситуація виглядала відносно задовільно, то чим далі від центру, тим справи виявлялися гіршими. Перевірки установ у райцентрах протягом 1930–32 рр. показали доволі загрозливий стан речей. В окремих випадках спостерігалось безладне збереження документів у розпорошеному вигляді, деякі матеріали взагалі було знищено «на цигарки»²⁴. Вирішення цих проблем радянська влада намагалася розв'язати суто в стилі соціалістичного реалізму.

Оскільки архівні органи самотужки виявилися не здатні виконати обсяг покладених на них справ, було запропоновано залучення громадських сил з найактивніших представників. Для цього створювався інститут архівних кореспондентів, що вербувалися переважно зі вчителів, бібліотечних, музейних та інших культуробітників, які мали працювати добровільно, на безоплатній основі. До компетенції кореспондентів входило висвітлення стану архівної роботи на місцях, участь у знаходженні й збереженні документів, виявлення матеріалів господарсько-практичного значення, активне поширення знань з історії тощо²⁵. Тобто, нестачу відповідних ресурсів на утримання більшої кількості співробітників держава намагалася вирішити за рахунок ентузіазму небайдужих до цієї справи людей.

Радянський режим, однією з ключових ідей якого було проповідування колективізму на протигагу індивідуалізму, заохочував такий метод колективного виховання, як соціалістичні змагання. Подібні заходи, що розраховувалися за планами перших п'ятирічок, мали на меті значно покращити роботу в тому числі й архівних установ. Перевиконання соціалістичних зобов'язань розглядалося як свідчення зростання комуністичної свідомості.

¹⁸ Там само. Арк. 9–12.

¹⁹ Там само. Арк. 12.

²⁰ ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 87. Арк. 7.

²¹ Там само. Арк. 8.

²² ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 17.

²³ ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 5–21.

²⁴ Там само. Арк. 20–25.

²⁵ Там само. Арк. 36.

Підвищення продуктивності праці архівних установ проявлялося також у встановленні режиму роботи для працівників, правил внутрішнього розпорядку. Зокрема, заборонялося у робочий час відвідування амбулаторій, мітингів та зібрань без дозволу адміністрації. Тривалість робочого дня для співробітників установлювалася у розмірі 6 годин, не враховуючи обідньої перерви. Технічний персонал (швейцари, кур'єри, двірники, прибиральниці та ін.) мав працювати 8 годин. Адміністрація повинна була слідкувати за дисципліною, не допускаючи запізнення на робоче місце²⁶.

У 1931 р. Чернігівський краєзнавчий архів викликав на соціалістичне змагання Полтавський крайархів. Було укладено угоду щодо його здійснення, яка передбачала наступне: налагодження чіткої й швидкої роботи канцелярії; впорядкування картотеки, встановлення точного обліку фондів; упорядкування бібліотеки. Крім того, передбачалося підвищення кваліфікації робітників, покращення якості їхньої роботи тощо. У плані суто архівної роботи соцзмагання проявлялося у намаганнях перевищити завдання робочого часу, впорядкування фондів, які мали практичне значення. Для допомоги паперовій промисловості продовжувалося відокремлення архівних матеріалів так званого утильфонду, що надалі йшов до переробки²⁷.

За три роки по тому Чернігівський архів було викликано на змагання обласним архівом Вінниці. Угода між установами зазначала «всесвітньо-історичну перемогу соціалізму ... досягнуту під твердим керівництвом партії на чолі з кращим лєнінцем, вождем партії і всесвітнього пролетаріату ... зумовили нечуване піднесення національно-культурного будівництва народів СРСР ...». Також документом передбачалося прискорення упорядкування фондів шляхом розбору штабелів документів у приміщеннях та посилення агітаційно-просвітницької роботи серед трудящих мас за рахунок проведення екскурсій і лекцій серед колгоспників, студентів, робітників²⁸.

Соціалістичним ентузіазмом виявилися захоплені далеко не всі архівні робітники. Дехто не виконав зобов'язань, наукова робота гальмувалася через відсутність наукового співробітника, та взагалі «ударництвом охоплено дуже мало товарищів, а тому треба втягнути весь колектив в систему ударництва»²⁹.

Підсумовуючи вищесказане, варто зазначити, що справа організації архівних установ у м. Чернігові за радянської влади відбувалася в досить важких умовах. Незважаючи на важливість збереження великого обсягу документального та бібліотечного матеріалу, фінансування цього напрямку роботи з боку держави було недостатнє. Погане ресурсне забезпечення відбивалося на кондиціях архівних приміщень, підготовці та кількості співробітників, відсутності належної охорони тощо. Радянський період 1920–1930-х рр. також характеризувався посиленням репресій щодо представників наукових установ, появи так званих соціалістичних змагань, посиленням регламентації внутрішнього розкладу роботи архівів.

References

- Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti (DACHO) – State Archives of Chernihiv Oblast (SACHO). F. R-651. Op. 1. Spr. 2.
DACHO – SACHO. F. R-651. Op. 1. Spr. 5.
DACHO – SACHO. F. R-651. Op. 1. Spr. 6.
DACHO – SACHO. F. R-651. Op. 1. Spr. 26.
DACHO – SACHO. F. R-651. Op. 1. Spr. 37.
DACHO – SACHO. F. R-651. Op. 1. Spr. 43.
DACHO – SACHO. F. R-651. Op. 1. Spr. 49.
DACHO – SACHO. F. R-651. Op. 1. Spr. 55.
DACHO – SACHO. F. R-651. Op. 1. Spr. 68.

²⁶ ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 144. Арк. 9–10.

²⁷ ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 1–2.

²⁸ ДАЧО. Ф. Р-651. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 1–8.

²⁹ Там само. Арк. 18.

- DACHO – SACHO. F. R-651. Op. 1. Spr. 75.
DACHO – SACHO. F. R-651. Op. 1. Spr. 87.
DACHO – SACHO. F. R-651. Op. 1. Spr. 107.
DACHO – SACHO. F. R-651. Op. 1. Spr. 144.
DACHO – SACHO. F. R-651. Op. 1. Spr. 151.
DACHO – SACHO. F. R-651. Op. 1. Spr. 167.

Сергєєв Сергій Михайлович – науковий співробітник Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» (вул. Преображенська, 1, м. Чернігів, 14000, Україна).

Serhieiev Serhii M. – Scientific Researcher of the the National Architectural and Historical Reserve «Ancient Chernihiv» (1 Preobrazhenska Str., Chernihiv, 14000, Ukraine).

E-mail: simpy5@ukr.net

SOME ASPECTS OF ACTIVITY IN THE CHERNIHIV ARCHIVES IN THE 1920–30S

The purpose of research is to study the materials of the State Archives of Chernihiv region regarding the history of the former archbishop's house, which in Soviet times was located in the premises of the local archive. Methodologically, the publication is based on analytical and statistical methods. The scientific novelty of this article is that it introduces to circulation previously unpublished archival sources on the history of Chernihiv archival institutions of the Soviet period of the 20–30s of the 20th century. Conclusions. The processes of forming the work of archives in Chernihiv took place in rather difficult conditions. For the needs of storing a large amount of archival materials, several buildings were identified that only partially met the necessary requirements. The central leadership almost completely shifted the issue of financing the archives to the local authorities, which in turn clearly affected the quality of maintenance. In particular, the lack of proper protection led to repeated thefts and intrusions into archive buildings. Low wages affected the qualifications of employees, among whom not all even had a high education and specialized training. The problem of the weak level of archivists became especially acute in the mid-1930s, when the repressive apparatus of the stalinist system was at full capacity. The searches for «trotsky – pests and enemies of the people» began, which was accompanied by the dismissal and persecution of old, seemingly «bourgeois» cadres. Archivists had to get an information about period of the Civil war, including its participants who fought against the soviet government. In an attempt to make up for the lack of archivists, the central government introduced the institution of cultural staffs, whose work was to help the processes of preservation, study, and promotion of archives among workers and collective farmers on a public, free basis. To the soviet innovations, which allegedly increased enthusiasm and quality of work, also included the introduction of socialist competitions among archival institutions.

Key words: state archive, cultural staffs, funds materials, waste fund, socialist competition, archive, re-equipment of buildings.

Дата подання: 10 липня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 3 серпня 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Сергєєв С. Деякі аспекти діяльності Чернігівського архіву у 20–30-х рр. ХХ ст. *Сівєрянський літопис*. 2020. № 4. С. 142–147. DOI: 10.5281/zenodo.4018449.

Цитування за стандартом APA

Serhieiev, S. (2020). Deiaiky aspekty diialnosti Chernihivskoho arkhivu u 20–30-kh rr. XX st. [Some aspects of activity in the Chernihiv Archives in the 1920–30s]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4. 142–147. DOI: 10.5281/zenodo.4018449.